

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YOZGAT'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU (Tahrirat Müdürü Osman Namık Bey'in Raporuna Göre)

Yunus ÖZGER*

ÖZ: Sultan II. Abdülhamid zamanında pek çok devlet adamı muhtelif konularla ilgili layihalar hazırlamışlardır. Bir tür rapor özelliği taşıyan bu layihaların bazıları padişahın emriyle hazırlanırken; bir kısmı da devlet adamlarının kendi istekleriyle kaleme alınmışlardır. Bu çalışmada böyle bir layiha ele alınacaktır. Söz konusu layiha, 1895'te Yozgat tahrirat müdürlüğü görevini icra eden Osman Namık Bey tarafından yazılmıştır. Yaklaşık dokuz yıl Yozgat'ta kalan Osman Namık Bey, raporunda bu süre zarfında görüp işittiği pek çok hususa dair görüşlerini ifade etmiştir. Yozgat ve kazalarının eğitim durumu, vakıfları, demografik yapısı, madencilik ve ormancılık faaliyetleri gibi hususlar hakkında detaylı bilgiler vermiş, sorunları tespit etmiş ve çözüm yolları da önermiştir. Bu yönüyle bahsedilen layiha, XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Yozgat'ın sosyal ve ekonomik durumunu ortaya çıkarmayı sağlayacak önemli bir veri niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yozgat, Osman Namık Bey, tahrirat müdürü, layiha

SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF YOZGAT DURING THE ERA OF ABDULHAMID II (According to the Reports of Osman Namık Bey, Director of *Tahrirat* (*Correspondance*))

ABSTRACT: Numerous statesmen prepared pleadings (*layiha*) on different subjects during the era of Abdülhamid II. These pleadings, which were a kind of report, were written either with the order of the sultan or on their own wishes. This article examines one of such pleadings. This pleading was written by Osman Namık Bey who was the director of *tahrirat* office in Yozgat in 1895. Osman Namık Bey lived in Yozgat for nine years and pointed out many subjects in his pleading that he witnessed or heard within this period. He gave detailed information about education, foundations, demography, mining and forestry in Yozgat and in its vicinities. He also detected problems and suggested solutions in his pleading. From these aspects, the pleading by Osman Namık Bey is a significant source for understanding social and economic situation of Yozgat during the last quarter of the 19th Century.

Keywords: Yozgat, Osman Namık Bey, director of tahrirat, pleading

*Doç. Dr. Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. eposta:yunusozger@yahoo.com

Giri

Yozgat'ın içinde yer aldığı coğrafi alan, tarihî yönden oldukça eski ve önemli bir bölgedir.

Osmanlı döneminde Bozok olarak anılan yöre, Dulkadirîliler zamanında buraya göç eden Bozok Türkmenlerinden adını almaktadır. XVI. yüzyılda kurulan Bozok Sancağı, idari olarak Tanzimat öncesi dönemde Rûm Eyaleti'ne; Tanzimat sonrasında ise Ankara Vilayeti'ne bağlandı.¹ Makale konusunu teşkil eden layihanın yazıldığı 1895 tarihinde de aynı statüsü devam etmekteydi.

Bilindiği gibi Sultan II. Abdülhamid devrinde devlet adamlarının layiha sunmaları neredeyse gelenek haline gelmişti. Herhangi bir konu hakkındaki görüş ve düşüncelerin kaleme alındığı rapor nitelikli yazılar olan layihalar; bu dönemde devlet adamları tarafından yazıldığı gibi, yönetimle ilgili bir görevi olmayan kişilerce de kaleme alınabilmekteydi. Bu ara tırmamızda incelenecek olan layiha, dönemin Yozgat tahrirat müdürü Osman Namık Bey tarafından yazılmıştır.

1. Osman Namık Bey'in Hayat Hikâyesi

Sicill-i Ahvâl kaydına göre Osman Namık Bey, Cemiyet-i Rusûmiye üyesi Ali Evket Paşa'nın oğlu olarak H.1264'te [1847-48] İstanbul'da dünyaya geldi. Atası Hüseyin Paşa ağiller olarak tanınırlardı. Eritim hayatına sıbyan mektebinde başladı, ardından Darulmaarif-i Rûmiye'ye ondan sonra Mahrec-i Aklâm'a girdi. Buradan mezun olduktan sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye kaydoldu ve 3 Mart 1885'te orta dereceli diplomasını ve üçüncü sınıf tahrirat müdürlüğüne liyakat belgesini aldı. Yirmi yaşında memuriyetle tanıştı ve ilk olarak hariciye kaleminde işe başladı. Ardından 1874-1877 yılları arasında urayı Devlet kaleminde mülazemetle görev yaptı. Babasının tayinin Bursa'ya çıkması üzerine kendisi de Bursa'ya gitmek durumunda kaldı.² Bursa'da kaldığı sürede herhangi bir memuriyet vazifesi icra etmediği anlaşılan Osman Namık Bey, 19 Aralık 1882'de Dâhiliye Nezareti Müsteşarına dilekçeyle başvurdu ve memuriyet talebinde bulundu.³ Ancak bu talep uygun bulunmadı, Osman Namık Bey'in yeni bir göreve atanması ancak 1887'de aidatla Beyrut'a bağlı Akka Sancağı ser-tahsildarlığına tayiniyle mümkün olabildi. Memuriyetinin ıvıdılması nedeniyle burada fazla kalamadı. Bir süre yine boğazda kaldıktan sonra 18 Eylül 1890'da 1240 kuruş maaşla

¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bozok", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DA)*, II, İstanbul 1992, s.321.

² *Bağbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, *Dâhiliye Sicill-i Ahvâl dâresi Defterleri (DH.SA D.d.)*, nr.112/259, s.259.

³ *BOA. Dâhiliye Mektûbî Kalemi (DH. MKT)*, nr.1340/8, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882].

Yozgat serüveninden bir önceki görev yeri olan Malatya Sanca ı tahrirat müdürlü üne tayin edildi.⁴

2. Becayı le Yozgat'a Tayini

Osman Namık Bey'in Yozgat'a tayini, Malatya tahrirat müdürlü ü akabinde gerçekleşti. Malatya'da yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra dönemin Yozgat tahrirat müdürü olan Ahmed Efendi ile becaı talebinde bulundu. Talep ilgili mercilerce kabul görünce 30 Ekim 1891'de 900 kuru maa la Yozgat tahrirat müdürlü üne atandı.⁵

Osman Namık Bey'in Yozgat serüveni 16 Kasım 1891'de başladı ve dokuz yıl gibi uzun bir süre devam etti. Bu süre zarfında yaptığı gözlemler, İstanbul'a takdim ettiği layihasının kayna ı oldu. Başarılı bir bürokrat olarak değerlendirildi inden 27 Aralık 1894'te üçüncü rütbe [rütbe-i salise] ile ödüllendirildi.⁶

Bilindi i üzere Osmanlı'da kaza ve sancak merkezlerindeki resmi yazı malar için tahrirat i leri makamı 1864 vilayet nizamnamesi ile ihdas edilmi ti. Kaza merkezlerinde bu i i tahrirat katipleri icra ederlerken, liva yani sancak merkezlerinde ise "liva tahrirat müdürleri" görevlendirilmi ti. 1871 nizamnamesi tahrirat müdürüne, sanca ın bütün yazı malarının sorumlu unu vermi , kayıtların toplanması ve muhafazasıyla görevlendirmi ti. Yazı i leri için maiyetine tahrirat kalemi kâtipleri ve kayıt i lemleri için ise bunlar arasından seçilecek memurlar tahsis edilmi ti.⁷

İlgili tüzüklerde müdürün sancakla alakalı rapor sunma yetki ve vazifesi olmamasına rağmen Osman Namık Bey, bir bürokrat duyarlılı ıyla hareket etmi ve gördü ü eksiklikleri İstanbul'a takdim etmi tir.

Dokuz yıl Yozgat'ta kalan Osman Namık Bey, Kasım 1900 tarihinde 1260 kuru maa la Adana vilayetine başlı Cebel-i Bereket sanca ının tahrirat müdürlü üne tayin edilince buradan ayrıldı.⁸

⁴ BOA. DH. SA D. d, nr. 112/259, s.259.

⁵ BOA, DH. MKT, nr. 1875/15, 24 Eylül 1307 [6 Ekim 1891], DH. MKT, nr.1902/68, 5 Kanun-ı evvel 1307 [17 Aralık 1891].

⁶ Mülkiye rütbelerinden birinin adı olup, saniye'den küçük, rabia'dan büyüktü. Askeri rütbelerden binba ıya denk gelirdi. Geni bilgi için bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlü ü*, 3, MEB, İstanbul 1983, s.104.

⁷ Liva tahrirat müdürünün vazifesi için bk. 1864 Vilayet nizamnamesi 32. Maddesi ve 1871 dâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnamesi 38. Maddesi. Düstur, I. Tertip, I. Cilt, s.614, 635.

⁸ Sicil kaydında Osman Namık Bey'in Yozgat görevi sonrası süreci u ekinde özetlenmi tir: "...Ancak hastalı ı nedeniyle başka bir yere tayinini istemek zorunda kalınca 9 Ekim 1902'de Cebel-i Bereket'ten de ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra sırasıyla Çatalca, Siroz, Bayezid, Nablus

Hayat hikâyesi kısaca bu ekinde özetlenebilecek olan Osman Namık Bey'in ne zaman vefat etti i hakkında kesin bir kayda rastlanmadı. imdi Yozgat'ta görev yaptı ı esnada görüp i ittiklerinden yola çıkarak tespit etti i sorunlar ve kendince önerdi i çözüm önerilerden müte ekkil layihasını tahlile geçelim. Sözü edilen layiha, Yozgat'taki dördüncü yılında kaleme alındı ve 29 Temmuz 1895'te [17 Temmuz 1311] tamamlanarak Sadaret makamına arz edildi.

3. Layihanın Tahlili

Klasik Osmanlı kul sistemli bürokratik yazı ma usulüne göre kaleme alınan ve aciz kulunuzun arzı (Mâ rûz-ı çâker-i kemîneleridir) ekinde takdim edilen layiha birkaç alt ba lık ekinde dizayn edilmi tir. Ziraat, hayvancılık, ormancılık, madencilik, sanayi ve ticaret, mülkiyenin durumu, nüfus i lemleri ve e itim i leri ele alınan konular arasında yer almı tir.

Padi ah II. Abdülhamit'e ükran duygularının ifade edildi i giri kısmında Osman Namık Bey, padi ah sayesinde aile büyüklerinin devlet hizmetinde görev aldıklarını belirtir. Ardından padi aha öteden beri ba lılıklarına istinaden "irad-ı kelâm" kabilinden bir eyler söylemeye ve yazmaya cesaret etti ini ifade eder. Dört yıldır icra etti i tahrirat müdürlü ü makamında edindi i tecrübe ı ında gördü ü aksaklıkları dile getirmeye çalı tı nı beyan eder ve akabinde u ba lılıklarla tespitlerini ortaya koyar.

a- Ziraat

Osman Namık Bey'e göre; Yozgat sanca ı arazisi ço unlukla da lık ve yüksek oldu undan havası mutedil mahaller bulunur. Ancak pek çok yerinde kı sürekli ve iddetli geçer. Buna ba lı olarak da bölgede pamuk, piriç ve ipek üretimi yapılamadı ndan halk da bunlara ra bet göstermez. Az miktarda tütün ekilebiliyorsa da mahsulü kötüdür. Patates üretimi, mahalli idarenin te vikiyle yeni yaygınla maktadır. Çavdar ve susam ekilmez. Yörede böyle bir gelenek yoktur. Bölgede mısır, darı, yulaf, burçak oldukça çok ekilmesine ra men kendir ve afyon çok az miktarda ekilir. Keten ekilirse de i lenmez sadece tohumları satılır.

sancakları tahrirat müdürlü ü görevini icra etti. 1908'de padi ah II. Abdülhamit'in iradesi alınarak Osman Namık Bey 270 kuru mazuliyet maa ına ba landı. Ancak bir süre sonra tekrar memuriyete geri döndü. Bu defa 8 A ustos 1908'de 769 kuru maa la Antalya sanca ı tahrirat müdürlü üne atandı. Ardından Isparta sanca ı tahrirat müdürlü üne tayin oldu, 12 Eylül 1909'da i e ba ladı ise de ya lılı ndan dolayı (62 ya ında idi) üç ay sonra 1 Aralık 1909'da azledildi ve emekliye sevki için kadro haricinde bırakıldı. Osman Namık Bey'in emekliye sevk talebi hizmet süresini ve ya haddini henüz doldurmadı ndan uygun bulunmadı ancak kendisine 28.324 kuru tazminat ödendi. Daha sonra ise komisyonun yeniden tetkiki sonrasında tekrar istihdamına müsaade edildi ve kendisine ödenen tazminatın mazuliyet maa ından kesilerek tahsili kararla tırıldı". Bk. BOA. *DH.SA D.d.*, nr.112/259, s.259.

Yozgat yöresinde birçok ba lık alan varsa da ürünlerinden ihracat yapılmaz. Meyve ve bostanları da yörenin ihtiyacını karşılayacak durumda değildir. Yöre toprağının verim kalitesi ikinci derecede sayıldığından hububat türlerinin ekimine elverişlidir. Ancak adet olmadığı için bu day ile arpadan bakısına pek rahat bet gösterilmemektedir. Bunların hâsılatı ise bereketli olduğu dönemlerde bir on nispetindedir. Yörenin hemen hemen tüm ihracatı bu iki üründen yani arpa ve buğdaydan ibarettir.

Ancak bunu yeterli görmeyen Osman Namık Bey, bakı bir üretim kaynağının olmaması nedeniyle arpa ile buğdayda verimin düşük olması durumunda yöre halkının çok büyük sıkıntılara düşeceğini uyarısını yapmaktadır. "...zirâatı yalnız bunlara münhasır bırakmayı..." diyerek, üretimin çeşitlendirilmesini teklif ederek çözüm önermekte, ancak bütün bunlardan daha önce ziraat ve çiftçilik yönteminin ıslah edilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir.

b- Hayvancılık

Yöredeki hayvancılık faaliyetini "hayvanât" başlığı altında rapor eden Osman Namık Bey'e göre; Yozgat yöresindeki mera ve yaylaların genişliği, mevcut hayvan sayısının birkaç mislini barındıracak büyüklüktedir. Hâlihazırda yetiştirilen hayvan sayısı oldukça fazladır. Tiftik, yapağı ve deri ihracatı yapılmaktadır.

Ziraat usulünde olduğu gibi hayvan beslemek ve çoğaltmak usulünde de reforma ihtiyaç duyulduğunu dile getiren tahrirat müdürü, hayvancılığın çoğaltılmamasını trenin yokluğuna bağlar. Çünkü demiryolu olmadığından hayvan ihracatında zorluk yaşanmaktadır.

Böylece Osman Namık Bey, Yozgat ve çevresi için çok önem arz eden bir meseleye vurgu yapmış ve demiryolunun buradan geçmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ancak II. Abdülhamit döneminde demir yolu açılması genelleşmesine rağmen Yozgat bundan nasibini alamamıştır.⁹

Osman Namık Bey'in hayvancılıkla ilgili ikinci önemli tespiti, bölgede günümüzde artık rastlanmayan deve yetiştiriciliğidir. Rapora göre 1895'te Yozgat'ta çok sayıda deve yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bundan bakı at ve kısrak yetiştiriciliğinin de önemine vurgu yapılır. Namık Bey bu hususu

⁹ Osman Namık Bey'in dile getirdiği proje, ancak Cumhuriyet devrinde gündeme gelmiştir. Fakat bu defa da Yozgat merkezden geçirilmemiştir, sadece Yerköy ve Yenifakılı ilçeleri bundan istifade edebilmiştir. Son zamanlarda geliştirilen yüksek hızlı tren projelerinden Yozgat'ın faydalanması için yoğun çaba sarf edilmiş ve Ankara-Sivas YHT hattı Yozgat'ın birkaç km uzandığı Divanlı köyünden geçirilerek, Sorgun üzerinden Sivas'a ulaşması ön görülmüştür. Ankara-Sivas YHT hattı haritası için bk. <http://tcdd.net/ankara-sivas-hizli-tren-projesi-yerky-yozgat-sivas-kesimi>, erişim tarihi 20.09.2014.

Halkın eskiden Osmanlı a olan meyilleri güzel atların yeti tirilmesine sebep olurmu , imdi o kadar olmasa da yeteri kadar at ve kısrak bulunabilir. Hatta geçen iki sene içerisinde süvari askerleri için görevliler aracılı ıyla iste e uygun surette iki yüzdenden fazla at satın alınmu ve bu yönüyle halka büyük fayda sa lamı tır.

eklinde izah eder.

Ziraat konusunda oldu u gibi hayvancılık alanında da köklü bir reformu gerekli gören tahrirat müdürü, "*cins-i feres ıslah ve teksîr edilse bu yüzdenden menfaat-ı külliye husûlü tab idir...*" diyerek, Arap cinsi atların ıslah edilmesi halinde halkın daha büyük kârlar elde edece ine dikkat çekmektedir.

c- Ormanlar

Rapora göre Yozgat havalisinde en büyük ormanlık alan, Bo azlıyan ve Akda madeni kazalarında bulunur. Her iki kazada büyük ço unlu u çam türünden olan geni ormanlık alanlar vardır. Bunlar yörenin ihtiyacını kar ıladı ı gibi Kayseri ve Kır ehir sancaklarına da önemli ölçüde kereste ihraç edilir.

Osman Namık Bey'in tespitleri dönemin Ankara salnamelerine de yansıma ve Akda madeni kazasındaki ormanlar; Yabanabad, Beypazarı, Mihalıççık, Çorum kazaları ile birlikte vilayetin ormanlık alanları arasında gösterilmi tir. Salnamede de çam, me e, gürgen ve ardıç türlerinin yeti tirildi i ifade edilmi , bölgenin kereste ihtiyacının buralardan kar ılandı ı söylenmi tir.¹⁰

Osman Namık Bey, söz konusu ormanların korunması için yeterli tedbirin alınmadı ı ele tirisinde bulundu u gibi, yeni orman alanlarının olu turulması ya da a açlandırmanın ço altılması hususunda da ihmalin oldu u görü ündedir. "*mürûr-ı zaman ile ne hâl kesb idece i cây-ı mülâhâzadır*" diyen Osman Namık Bey, mevcut orman miktarının gelecekte daha da azalaca ndan korkmakta ve bu korkuyu ya lı insanların kendisine anlattıklarına dayandırmaktadır:

... Zîrâ ziyâde müsinn kimselerin rivâyetine göre Yozgad kasabasının etrafı ormanlık imi el-yevm ise bundan numûne olarak kasabanın cihet-i cenûbisinde bir mikdâr çamlık bakî kalmı dır. Bu dahi belediye tarafından on seneden beri muhafazası hakkında edilen himmet semeresidir...

diyerek, durumu gözler önüne sermekte ve endi esinde haklılı nı ortaya koymaktadır.

¹⁰ Ankara Vilâyeti Salnâmesi, 1313 (1895); on ikinci def a, s.231.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YOZGAT'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Osman Namık Bey'in bu ikazları sonraki dönemlerde dikkate alınması olmalı ki, günümüzde Yozgat ehrinin güney yamaçlarında varlığını devam ettiren ve so uk oluk olarak da bilinen çamlık alanı, 1958 tarihinde milli park statüsüne kavu turulmu tur.¹¹ Böylece Osman Namık Bey'in asırlık endi esi, alanın devlet koruması altına alınması ile giderilmi tir.

d- Madencilik

Madeniyat ba lı ı altında incelenen bu konuda madencilikle ilgili tespitlere yer verilir. Bölgedeki maden varlı ı konusunda umutsuz olan Osman Namık Bey bu hususu " *bu havâlide dahi mütevâri-i hicâb-ı etrâbdır*" cümlesiyle ifade eder. Yozgat'ta sadece Akda madeni kazasına yakla ık be saat uzaklıktaki bir noktada gümü madeni bulundu unu ve önceleri buranın hükümet tarafından i letildi ini söyler. Ancak söz konusu madenden sa lanan gelirin, yapılan masrafa yetmedi ini ve bu yüzden de on be seneden beri atıl durumda (1880'den beri) bulundu unu dile getirir.

Osman Namık Bey'e göre, nakliye vasıtalarının yoklu u ve masrafının çoklu u nedeniyle mültezimler madene ra bet göstermezler.

Ele tirilen di er bir husus, maden i letmesinin tatili esnasında kâlhane etrafında biriken cürufun o zaman 600 liraya mü teri bulunmasına ra men satılmayarak hazinenin zarara u ramasına sebebiyet verilmi olmasıdır. çinde gümü ve kur un karı ımın bulundu u ve tekrar kullanımıyla gelir elde edilmesinin mümkün oldu u cürufa sonradan hiçbir talip olmamı ve adeta kaderine terk edilmi tir. Ta olarak kullanmak isteyen hırsızların saldırısına maruz kalmı tır.

e- Sanayi

Rapora göre, Yozgat'ta sanayi alanında dikkate de er bir geli me yoktur. Ancak mahallî ihtiyaçların kar ılanabildi i ölçekte demircilik, bakırcılık, do ramacılık, kunduracılık, frenk terzili i kollarında faaliyet vardır. Kuyumculuk sektörü ülkenin di er bölgelerinde oldu u gibi gayrimüslim reyanın elindedir. Terzilik, biçicilik, kiremitçilik ve marangozluk alanlarında Müslümanlar da faaliyet göstermektedir.

f- Ticaret

Yozgat ticaret hayatına eskiden gayrimüslimlerin hâkim oldu unu söyleyen Osman Namık Bey, son on yıldan bu tarafa (1885'den beri) Müslümanların da

¹¹ Çamlı ın Milli Park statüsüne kavu turulması dönemin ziraat vekâletinin 16.01.1958 tarihli ve 6885-6 sayılı yazısı üzerine, 6831 sayılı kanunun 25. Maddesine göre, icra vekilleri (Bakanlar Kurulu) heyetince 05.02.1958 tarihinde kararla tırılmı tır. Bk. Resmi Gazete, sayı 9853, (8 Mart 1958).

ticaretle u ra maya ba ladıklarını ve bunların ihracat üzerine ticaret yaptıklarını ifade eder. Yörenin dı arıya satılan en önemli ürünleri, birinci derecede arpa ve bu daydır. kinci derecede ise tiftik, yapa ı ve deri ihracatı bulunur. Sı ır, koyun, afyon, cehri, kitre ve bal ise üçüncü derece ticaret ürünleridir. Yozgat'ın ticari mallarının çıkı noktası Samsun'dur. skelesinden dolayı Samsun öteden beri önemli bir ticaret ehridir ve Ankara burası ile rekabet edememektedir.

Raporun devamında Yozgat'ın kadim bir yarasına parmak basan Osman Namık Bey, ticaretin geli memesini yine tren hattının yoklu una ba lamaktadır:

... ileride imendüferin Sivas'a kadar in âsında Kayseri, Kır ehri livâları kadar da buraca istifâde yine me'mûl olmayub, temûr yolundan bu sanca in asıl istifâdesi Yozgat'tan Çorum tarikiyle Samsun'a bir u'be gü âdiyla hâsıl olaca ı erbâb-ı vukûfdan mervîdir...

diyerek, gelecekte açılacak olan Sivas hattının Yozgat'a bir faydasının dokunmayaca ını ileri sürer. Osman Namık Bey'e göre Yozgat'ın demiryolundan istifadesi ancak Karadeniz ile ba lantıyı sa layacak olan Yozgat-Çorum-Samsun hattıyla mümkün olabilir. Bu durumda Yozgat'ta yeti tirilen hububat ya da di er ticari ürünler, zaman kaybetmeksizin demiryoluyla Karadeniz'e oradan da deniz yoluyla stanbul'a kadar ula abilir.¹²

g- Mülkiye'nin Durumu

Osman Namık Bey, mülki i lerin en önemlilerinden birinin toplumun tasarruf hakkının korunması oldu unu ve bunun da ancak intizamlı tapu daireleri ile sa lanaca ını ifade eder. Ancak ona göre Yozgat sanca ı böyle bir imkândan mahrumdur ve tapu i leri karmakarı ık bir vaziyet içindedir.

Tapudaki bu düzensizlik, vergi i lemlerini aksatıp suiistimallere yol açtı ı gibi, çiftçilerin ube sandıklarından faydalanmasını da engellemektedir. Aksaklıkları bu ekilde sıralayan Osman Namık Bey'e göre meselenin çözümü için tapu kâtiplerinin maa la görevlendirilmesi, tapu i lemlerinin ıslahı ve kadastro

¹² Esasında bu yol, Çapano lu Süleyman Bey'in Yozgat mutasarrıfı oldu u dönemlerde Sultan III. Selim'in stanbul'un ia esi için istedi i zahire yardımının ula tırıldı ı bir yoldu. Yozgat seyahatnamesi bulunan Bafıralı Yanko da Samsun'u Yozgat'ın en i lek iskelesi olarak kabul eder. Yüz yıl önceki durum aslında günümüzde de geçerlidir. Yozgat gibi iç bölge yerle imlerinin denizle ba lantısı ancak bu yolla sa lanabilir. Böyle olması halinde kara, demir ve deniz yolunun üçünden de faydalanılarak ticaret hacmi artırılabilir. Ancak günümüzde de bu yolda bir te ebbüs gözlenmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bafıralı Yanko, *Yozgad Seyahatnamesi*, Matbaa-ı Ebuzziya, Kostantiniyye 1306, s.6; Ayrıca Çapano lu Süleyman Bey'in devlet merkezine yaptı ı zahire sevkiyatı ve genel olarak di er faaliyetleri hususunda Serkan Polat tarafından bir doktora tezi hazırlanmakta olup, ayrıntılı bilgiye oradan ula ılabilecektir. Bk. Serkan Polat, "Çapano lu Süleyman Bey, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YOZGAT'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

usulünün tamamen icra edilmesi gerekmektedir. Devamında sistemin tıkanı d ını anlatmak için açıklayıcı bir örnek verir:

... Mesela bir ki i öldü ünde mirasçılara tahmini bedeli 20 bin kuru de erinde emlak ve arazisi kalıyor. Ama bunların gerçek de eri 5 bin kuru tur. ntikal harcının uygulama gere i tahmini bedel üzerinden veriliyor olması varisleri peri an etmekte ve onlar da bu harcı ödememekte ve söz konusu mülklerin vergileri eski sahipleri adına yürütülmektedir. Devlet bu emlak ya da arazinin vergisini istedi inde, sahiplerini bulamamakta ve hazine bu nedenle zarara u ratılmaktadır.

Zararın bir ba ka boyutunun daha oldu una dikkat çeken Osman Namık Bey, borçlanmak için sandı a ba vuran köylülerin rehin için istenilen tapuyu, kendi adlarına olmadı ndan ibraz edemediklerini ve bu nedenle borç para alamadıklarını dile getirir. Elinde tapusu olan köylülerin ise borçlandırmada tahmini de er üzerinden uygulama yapılmasından dolayı yine ma dur olduklarını ifade eder. Konunun daha iyi anla ılması için öyle özetler:

... rehin bırakaca ı tarlanın tahmini de eri be bin kuru olan köylünün arazisinin gerçek de eri bin kuru tur. Bu yüzden kendisine ancak 400 kuru borç verilebilir. Ancak bundan da pul parası ve benzeri harçlar kesilir, ayrıca bu parayı alana kadar hancıya, kahveciye borçlanılır ve tüm bunlar da çıktıktan sonra köylünün elinde sadece 300 kuru kalır...

Ya anan süreci bir trajedi ekinde de erlendiren tahrirat kâtibi, esasında köylünün bir çift öküz almak için bu yola ba vurdu unu ancak bunun mümkün olamayaca nı görünce elindeki mevcut parayı da di er i ler için sarf etti ini söyler. Vadesi geldi inde borcu ödeyecek gücü olmadı ndan köylünün bu defa icraya dü tü ünü ve böylece *evvelce bir çift öküze muhtaç bulunurken tarlasından dahi mahrûm* kaldı nı acı bir dille anlatır.¹³

Osman Namık Bey'in bu husustaki önerileri stanbul'da derhal de erlendirmeye alınmı tır. ura-yı Devlet 18 Eylül 1895'te layihanın tapu ve kadastro ile ilgili kısmına cevap verilmesi için Defter-i Hakani Nezaretine göndermi tir. 19 Ekim 1895'te verilen cevapta teklif edilen maa ba lanması hususunun daha önce birçok defa ya anan tecrübeye istinaden böyle uygun olamayaca nı bildirmi tir. Böylece Osman Namık Bey'in bu teklifi de kabul görmemi tir.

¹³ Tahrirat müdürünün köylünün durumunu tasvir eden durumu, akıllara "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak" atasözünü getirir.

Kadastro usulünün tamamen icra edilmesi gerektiği teklifine karşılık da "kadastro usulünün mevki-i icrâya vaz'ı dahi devletçe bilinecek mevâddan..." denilerek, Osman Namık Bey'e olumsuz cevap verilmiş ve her şeyi devlet bilir klasik dü üncesiyle tahririnin önerisi dikkate alınmamıştır. Halkın murisleri adına olan senetlerini kullanmalarında bir sakınca olmadığının ura-yı Devletçe karara bağlandı mı bu yüzden harç ve intikal için herhangi bir baskı yapılmaması gerektiğini bildirmişti. Son olarak vergilerin, tahmini bedel üzerinden alınması meselesine açıklık getirilmişti. Bu konuda nezaretin sadarete bir de iklik teklifinde bulunduğunu ancak oradan herhangi bir cevap gelemediğini ifade etmişti. Sunulan teklifte vergilerin ya gerçek kıymet üzerinden alınması ya da tahmini bedelin % 25 ila % 60'a kadar de i en oranda daha düşük de erde gösterilerek hesaplanarak toplanması ön görülmüştür. Ancak sadareten bir cevap gelemediği için eski uygulamaya devam etmekten başka bir çare kalmadığı da beyana eklenmiştir.¹⁴

Böylece Yozgat tahrirat müdürünün tapu ve kadastro ile ilgili de i iklik önerilerinin hiç biri olumlu şekilde sonuçlanmamış ve eski usulün devamında karar kılınmıştır.

1- Nüfus Lemleri

Osman Namık Bey'in çözülmesi gerekli sorun olarak gördüğü hususlardan biri de nüfus lemleriyle ilgilidir. Nüfus muamelesi başlıyla incelediği bu bölümde, bazı köylerde birikmiş olan nüfus nakdi cezalarının toplanamamasına dikkat çeker. Bu durumun köylerin imam ya da muhtarlarının nizami süre içinde ilmühaber vermesini engellediğini söyler. Her iki görevlinin herhangi bir vakanın ihbarı için hükümet dairelerine gittiklerinde kendilerinden eski nakdi cezaların istenileceği korkusuyla dairelere gitmekten kaçındıkları tespitini yapar.

Osman Namık Bey, büyük bir sorun olarak gördüğü meselenin halli için i lem izni istediklerinden ancak herhangi bir cevap alamadıklarından dert yanar. Sorunun çözülmemesi halinde askerlik lemlerinin de aksayacağı uyarısında bulunur.

Layiha metni İstanbul'a ulaştırılmaz ikâyet konusu olan husus Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve ne yapılması gerektiği sorulmuştur. Nezaretçe yapılan incelemede bazı köylerde birikmiş olan nüfus ve vukuat nakdi cezalarının birçok

¹⁴ BOA, D, nr. 1344/ 8, v7, 7 Tevrihin-i evvel 1311 [19 Ekim 1895] tarihinde Defter-i Hakanî Nazırı tarafından ura-yı Devlete gönderilen cevabi tahrirat.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YOZGAT'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

yerde uygulandı ı ekliyle Yozgat'ta da af getirilerek çözümleri kararla tırıl-
mı tır.¹⁵

Nüfus i lemleri konusunda ele alınan ikinci husus istavriler meselesidir. stavriler kabilesi, madencilik faaliyeti için çok eskiden Gümü hane'nin Torul Kazası'ndan simli kur un madeni i letmek için Akda madeni kazasına gelmi olan gizli Hristiyan Rum halktı. Klasik dönemde bir takım sebeplerle gerçek dinlerini gizlemi olan bazı Hristiyan gruplar, Tanzimat Fermanı sonrası getirilen özgürlük ortamına ba lı olarak eski dinlerine dönmeye ba lamı lardı. stavriler de bunlar arasında yer alıyordu. Resmi kayıtlarda Müslüman olarak kayıtlı olan stavrilerin din de i ikli i talepleri yakla ık otuz yıl sürecek olan bir problem ortaya çıkarmı tı.¹⁶

Osman Namık Bey de layihasının bir bölümünde söz konusu bu stavrilerden bahsetmi tir. Akda madeni kazasında ya ayan yakla ık yüz haneden ibaret bir taifeye stavriler denildi ini hatırlatan tahrirat müdürü, bunların madeni lemek için Gümü hane'den geldiklerini beyan ettiklerini söyler. Zamanın icabı gere i gelenlerin birer Müslüman ismi aldıklarını ve kendilerini Müslüman olarak gösterdiklerini anlatır. Bu hâlin do ru olmadı ını dü ünen Namık Bey stavrilerin de bunun gerçek olmadığını söylediklerini belirtir ve onların "...yohsa bizler anlardan gördü ümüz vechle Hristiyan o lu Hristiyan'ız ve vatan-ı aslîmizdeki hem ehrilerimiz el-ân umûmân Hristiyan'dır. Kilisâlarımızda vaftiz ismimiz mukayyedir..." beyanında bulduklarını dile getirir.

Kısacası aslen Rum milletine mensup olan ancak dönemin artları gere i Müslüman ismi kullanmak durumunda kalan stavrilerin nüfus i lemlerinde büyük sorunlar ya andı ı rapor edilir. Akda lı stavriler, 1880'den beri serbest ayın yaptıklarını dile getirmekte ve metropolitlerinin bile mevcut olduklarını ileri sürerek Rum nüfus arasına aktarılmayı talep etmektedirler. Müslüman olarak ilmühaber vermemekte ısrarcı olmaları ve Rum cemaatinden de yasal olarak sayılmamaları Yozgat'ın gerçek nüfusunun ortaya çıkmasını da engellemektedir. Ayrıca askerlikte de sorunlar ya anmaktadır. Bu durumun "nüfus-ı mektume" yani saklı nüfus sorunu olu turdu unu tekraren söyleyen Osman Namık Bey, problemin bir an önce çözümleri gere i üzerinde durur.

stavriler sorunu, stanbul'da da devlet yönetimi katında yankı bulmu ve özellikle Maliye Nezareti bunun çözümüne dikkat çekmi tir. Olaya hazinenin

¹⁵ BOA, D, nr. 1344/ 8, v6, 17 Eylül 1311 [29 Eylül 1895] tarihli Dâhiliye Nazırı Halil Rifat Pa a tarafından ura-yı Devlete gönderilen cevabi yazı.

¹⁶ Akda madeni'ndeki stavriler meselesi için bk. Ahmet Türkan, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'da Tanassur Olayları ve Akda madeni'ndeki Gizli Hristiyan stavriler", *Türk- slam Medeniyeti Akademik Ara tırmalar Dergisi*, ed. Mehmet Aydın, sayı 10, Konya 2010, s.140-174.

zarara uğradığı fikriyle bakan maliye bürokratları, stavriler Müslüman ise asker vermeli, Hristiyan ise o zaman askerlik için bedel vermeli diyerek Osman Namık Bey'i haklı bulmuşlardır. Sorunun çözümleri Devletin de tarafını tutmasıyla çözüleceğini bildirmişlerdir.¹⁷

Adliye ve Mezahib Nezareti, yaptığı inceleme neticesinde stavrilerin Müslüman olduklarını, askerlik vazifesinden kaçmak için bu yola başvurduklarını bildirmiş ve onların Hristiyanlıklarına itibar edilmemesine dair görüş sunmuştur. Bunun üzerine stavriler, doğum, ölüm ve nikâh işlemlerini hükümete haber vermemeye, ölümlerini Rum mezarlığına defnetmeye ve Müslümanlardan kız alıp vermemeye başlamışlardır. Yaşanan gelişmelerin yerinde görmek için Ahmed Akif Paşa 1897 ve 1898'de iki defa Akda madeni'ne gelmiş ve mesele hakkında bilgi almıştır. 1908'de II. Mevzuat'ın ilanı akabinde stavriler tekrar harekete geçerek aynı taleplerini yinelediler. Ancak her defasında devlet, bu topluluğun Hristiyan olmasını istemediğinden engeller çıkarttı. Birinci Dünya Savaşı döneminde orduya asker vermeyince Osmanlı hükümeti, stavrileri birer ikişer hane olarak başkalarına dağıtma kararı almıştır.¹⁸

Böylece 1880'lerde başlayan ve 1895'te Osman Namık Bey'in raporuna konu olan stavriler meselesi yıllarca süren bir problem olarak hükümeti meşgul etmiştir.

i- Tahsilat Kısmı

Osman Namık Bey, bu bağlamda sancaktan tahsil edilen baş ve ar vergisinden söz eder. Öncelikle yörede koyun kırkma mevsiminin Nisan ayı sonlarında olduğunu ve bundan daha önce yapılması halinde hayvanların soğuktan telef olacakları tespitini yapar. Ardından kanun gereği yörede baş ve ar vergisi işlemlerinin Mart başından itibaren başlatılmasını ve nihayetinde yirmi yirmi beş gün sonra yani Mart sonunda bedelin tahsiline başlanacağını söyler. Koyun kırkma ve vergi toplama mevsimlerinin uyuşmazlığı dolayısıyla halkın sıkıntıya düştüğünü "*ol esnâda ahâlîde para bulunmaz, belki ahâli tiftik ve yapa ı satıp da borcunu edâ etme e mecbûr. Ol-hâlde ahâli tazâyîki görünce tiftik ve yapa ı daha a nâmun üzerinde iken tüccâra dîn bahâ ile satıp borcundan kurtulma a bakar*" cümlesiyle izah eder.

Rapordan anlaşılacağı üzere köylü bu durumda zarara uğradığı ve kazanan sadece tüccar sınıfı olur. Vergi uygulamalarının köylüyü ezdiğini iddia eden

¹⁷ BOA, *ura-yı Devlet (D)*, nr. 1344/ 8, v. 4, Maliye Nezareti tarafından ura-yı Devlete gönderilen 30 Haziran 1312 [12 Temmuz 1896] tarihli cevabi yazı.

¹⁸ Türkan, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'da Tanassur Olayları ve Akda madeni'ndeki Gizli Hristiyan stavriler", s.170-171.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YOZGAT'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Osman Namık Bey, a arın toplanmasında mültezimlerin tavrının çok önemli oldu una vurgu yapar. Ona göre, e er mültezim zalim ve gaddar de ilse hakkının tamamını alır yani fazlasını almaz. Ancak onu müteakip vergi borcu için tahsildarlar köye gelir. Hemen akabinde de esnaftan alacaklı olanlar köylünün ba ına ü ü ür. Nihayetinde ise borç para ve zahire veren tefeciler "*köylüye bir ey kalmamasını kastedercesine üzerine hüçûm gösterirler*".

Osman Namık Bey bütün bunlardan sonra hayatta kalan köylünün tohumlu uyla bir senelik yiyece ini çıkarması halinde adeta Karun sayıldı ını beyan eder. Raporunun sonunda

" te ahvâl-ı ma rûza neticesi olmak üzere yiyece i tükendi inden bu sene üç ay mevsim-i baharı tamamen da ların otuyla ta ayyü ederek imrâr eden pek çok ehl-i kurâ hem görüldü hem i itildi" diyerek durumu tüm çıplaklı ıyla gözler önüne serer.

Osman Namık Bey'in maliye ile ilgili bu ele tirileri stanbul'da de erlendirmeye tabi tutulmu ve ura-yı Devlet görevlileri layihanın maliye ile ilgili kısmında ikâyet edilen hususları Maliye Nezareti'ne bildirmi tir. 18 Eylül 1895'te Maliye'ye gönderilen resmi evrak, orada yetkililer tarafından de erlendirilmi ve yakla ık on ay sonra Maliye Nazırı Ahmed Nazif Pa a imzalı olarak 12 Temmuz 1896'da ura-yı Devlete cevap gönderilmi tir.

Maliye bürokratları, tahrirat müdürünün ikâyetlerini biraz abartılı bulmu ve padi ah II. Abdülhamit'in emriyle fera ve intikal harçlarının zaten eskiye göre artık yarısının talep edildi ini hatırlatmı ve *artık harçların a ırlı ından ikâyete mahal kalmayaca ı* dü üncesinde olduklarını ifade etmi lerdir. Kısacacı maliye yetkilileri bu konuda yapılması gerekenin zaten önceden icra edildi ini ve daha fazla yapılacak bir eyin olmadı ını bildirmi lerdir.

İkinci olarak verginin fahi oranda alındı ı iddiası ele alınmı tir. Maliye yetkilileri böyle oldu unu iddia edenlerin bir dilekçeyle ba vuru yapmalarını istemi ve bu durumda her zaman oldu u gibi gerekli incelemenin yapılaca ı sözünü vermi lerdir.

Üçüncü olarak emlak alım satımlarındaki harçlarla ilgili ikâyet konusu ara tırılmı tir. Bürokratlara göre devlet gerekli düzenlemeyi yapmı ve alım satım i ini belirli kurallara tabi tutmu tur. Ancak harç vermek istemeyen alıcı ve satıcılar satı ı lemlerini resmiyete dökmediklerinden aralarında hususi senetler tanzim etmektedirler. Asıl sorun da i lerin bu ekilde icrasından kaynaklanmaktadır.

A nam ve a ar vergileri ile ilgili yapılan ele tiriler ise nizamname hükümleri do rultusunda yapılmı olmasına ba lanmı tir. Ancak bu konuda Osman Namık Bey'in ikâyetini haklı görmü ve ma dur halkın sorununun çözümünün kanun ve

ya tüzük de i ikli i ile mümkün olacağını söyleyerek topu ıra-yı Devlete atmı tır.¹⁹

Özetle Maliye Nezareti, Osman Namık Bey'i vergi hususunda haklı bulmamı ve yapılan uygulamaların yerinde olduğunu söylemi tır.

j- Bayındırlık leri

Raporun en kısa bölümlerinden biri bayındırlık konusuydu ilgilidir. Rapora göre, Yozgat sanca ının bayındırlık alanında ba ta mühendis olmak üzere birçok ekisi i bulunmaktadır. Buna ra men yolları yine de zararsız durumdadır. Mükemmel hale gelebilmesi için masraf yapılması gerekir.

Osman Namık Bey'in çok az biçimde yer verdi i bayındırlıkla ilgili sorunlar, layihanın stanbul'a ulaşması akabinde ilgili birimlerde derhal yankılanmı tır. Dönemin Ticaret ve Nafia Nazırı Hüseyin Tevfik Pa a, konuyla bizzat ilgilenmi ve ihtiyaç duyulan bir mühendis kısa süre sonra Yozgat'a tayin edilmi tır. Köprü ve yolların ikmal meselesine ise Tevfik Pa a, merkezden yapılacak bir ey olmadı ını beyanla yetinmi tır. Bu husustaki teamülün, yol ve köprülerin halkın bedenî ve ahsî yardımlarıyla yapıldı ını hatırlatmı tır.²⁰

k- E itim-Ö retim Durumu

Rapora göre 1895'te Yozgat'ta mamur ve muntazam ve idaresi sa lam bir iptidai mektep yoktur. Ancak yaklaşık on yıl evvel 1885'lerde kargir olarak bir lise (Mekteb-i Mülkiye-i dâdîye) in asına ba lanmı ve o da yarım kalmı tır. n aatın tamamlanması için yaklaşık 170 bin kuru , mefruatı için 200 bin kuru a ihtiyaç duyulmaktadır.

Yapılan onca yatırımın atıl bırakılması hususunu açık bir dille ele tiren Osman Namık Bey; "*Ma a hazâ edilen masrafla orak ve harman makineleri celb edilip de nevâhiye tevzi edilmi olsaydı daha enfa olmaz mıydı?*" diye sormaktan kendini alamaz. Devamında bu miktar parayla e itimin en temel kurumu olan iptidai mekteplerin tanzim edilebilece ini ve yenilerinin yapılabilece ini ve iptidai mektep muallimlerinin düzenlice ödenemeyen maa ların verilebilece ini de açık bir dille merkeze iletir. Köylerin e itim durumuna da de inen Osman Namık Bey, "*Kurâ ise mekâtibe e edd-i ihtiyâc ile muhtâc çünkü zullâm-ı cehl u nâdâni bir derece ehl-i kurâyı istîlâ etmi dir ki tafsîli mucib-i kelâl olur*" diyerek, cehalet ve bilgisizli in vardı ı derecenin tafsilinin imkansızlı ını beyan eder.

¹⁹ BOA, D, nr. 1344/ 8, v.9, Maliye Nezareti tarafından ıra-yı Devlet'e gönderilen 12 Temmuz 1896 tarihli cevabi yazı.

²⁰ BOA, D, nr. 1344/ 8, v10, Ticaret ve Nafia Nazırı Hüseyin Tevfik Pa a'nın 1 Ekim 1895'te ıra-yı Devlete gönderdi i cevabi yazı.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YOZGAT'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Osman Namık Bey'in e itimle ilgili bu tespitleri ba kentte derhal dikkatleri üzerine çekmi ve Maarif Meclis-i Kebiri, Yozgat'taki iptidai mektep sayısının ve idadi mektebe harcanan para tutarının 26 Ekim 1895 tarihli yazıyla derhal ara tırılmasını istemi tir.²¹ Söz konusu yazı 11 Ocak 1896 tarihinde istatistik kalemi tarafından cevaplandırılmı ve Ankara Maarif Müdürlü ünden istenen cetvele istinaden Yozgat livasının tamamında Müslümanlara ait 296 iptidai mektebi bulundu u bildirilmi tir.²²

Gerçekte Osman Namık Bey ile Maarif Nezareti hadiseye farklı ekillerde bakımı lardır. Osman Namık Bey, yakla ık on yıldır tamamlanamayan Yozgat idadi binasının bir an evvel ikmal edilmesini arzu etmi bunun için de e er tamamlanmayacaksa imdiye kadar neden bu kadar masraf yapıldı mın dü ünülmesini istemi tir. Osman Namık Bey, edilen masrafın büyüklü üne dikkat çekmek için harcanan parayla sancakta neler yapılabilece ini örneklendirmi tir. Oysa Maarif Nezareti bunu sancakta iptidai mektep bulunmadı ndan ikayet ediyor ekinde yorumlamı ve istatistiki verilerle mektep sayılarını bildirme cihetine gitmi tir.

Dört yıldır Yozgat'ta görev yapan Osman Namık Bey'in sancaktaki okul sayısını bilmemesi mümkün de ildir. Zaten raporun kaleme alındı ı 1895'ten bir yıl önceki Ankara vilayeti salnamesinde de Yozgat'taki e itim ö retim faaliyetlerine yer verilmi ve mektep sayıları orada da gösterilmi ti.

Sözü edilen h.1311 [1893-1894] tarihli Ankara salnamesine göre; 18 cami ve mescidin bulundu u Yozgat ehir merkezinde 5 medrese, 778 muhtelif kitaptan ibaret iki kütüphane, 1 rü tiye mektebi, ikisi erkekler biri kızlar için tesis edilmi olan 3 iptidai mektebi ve 15 adet de sıbyan mektebi vardı. Köylerde ise 48 adet sıbyan mektebi bulunmaktaydı.²³

Yozgat e itim tarihi üzerine ara tırmalar yapan Taha Karaca da 1894-1895 döneminde Yozgat ili genelindeki iptidai mekteplerin yani ilkokulların sayısını 300 civarında olarak tespit etmi tir. Bunların 164 tanesinin eski tarzda e itim veren

²¹ 26 Ekim 1895 tarihli talimatta "...Ba de icâbına bakılmak üzere evvel-emirde Yozgad'da kaç mekteb-i ibtidâinin mevcûd oldu unun beyânı zımmında istatistik kalemine ve Yozgad idâdisine ne mikdâr akçe sarf edildi inden ve ne sebebe mebni ikmâl edilmedi inden ve ikmâli için ne mikdâr para daha sarf edilmek lâzım oldu unu beyân zımmında muhâsebeye ..." denilerek gerekli ara tırmanın yapılması istenmi tir. Bk. BOA., MF.MKT., nr. 311/14.

²² BOA, D, nr. 1344/ 8, v5, Maarif Nezareti tarafından ura-yı Devlet'e gönderilen 31 Mart 1312 [12 Nisan 1896] tarihli cevabi yazı.

²³ Ankara Vilayet Salnamesi 1311 [1893-1894], s.284.

mahalle mektepleri, 136 tanesinin ise yeni usulde eğitim veren mektepler olduğu ifade etmektedir.²⁴

Osman Namık Bey'in layihasında belirttiği ve tamamlanmamasını ele aldığı mevzuu yaptığı Yozgat idadi binasıyla ilgili olarak Maarif Nezareti, kendince olayın iç yüzünü ortaya çıkaracak bir bilgi paylaşımı ve gecikmenin sebeplerinin burada aranması gerektiğini ima etmiştir. Nezaretin ilgili meclisinin yaptığı araştırmaya göre Yozgat idadisi, Maarif Nezareti tarafından herhangi bir izin alınmaksızın sadece dönemin Ankara Valisi Süreyya Paşa tarafından verilen izinle inşaatına başlanmıştır. Ancak daha sonra Abidin Paşa göreve gelince inşaat durdurulmuştur. Başlangıcından tadiline kadar geçen süre zarfında arsa bedeli dâhil yapılan harcamanın tutarının 184.296 kuruş 15 para olduğu saptanmıştır, inşaatın tamamlanabilmesi için ise 194.583 kuruş a ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Bunlardan başka inşaatın tamamlanması için talep edilen tahsisatın keşif defterinin usul ve nizamına uygun olup olmadığı da ehremaneti marifetiyle araştırılmak istenmiştir ancak oradan herhangi bir cevap alınmadığı bildirilmiştir.²⁵

Tarihi vesikalara bakıldığında Yozgat idadi binasının çok uzun yıllar çeşitli sıkıntılara düştüğü görülmektedir. Eğitim istatistiklerine göre her ne kadar 1894-1895'te 85 öğrencisi ve 13 memur ve öğretmenleriyle eğitim faaliyetinde olduğu²⁶ tespit edilmiş olsa da Mayıs 1911'de Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapılan tartışmalarda yine binasının tamamlanamadığından ikâyet edilmiştir. Memuriyeti dolayısıyla Yozgat'ta bulunmuş olan Sivas mebusu Mustafa Ziya Bey, "Yozgat idadisi ki, devr-i sabıkta başlandı, binası cesim nâ-tamam kalmıdır" diyerek konuyu meclis gündemine taşıdığı ve

öyle âli bir mektebe mahsûs bir binanın öyle nâ-tamam bir halde bırakılmasına kimsenin vicdanı kail olamaz. Kimse tecvîz etmez, bunu yaptırmak taht-ı vücubtadır,

demidir.

Bu sözler üzerine dönemin Yozgat mebusu Edip Bey bir açıklama yapmış ve binanın 25 yıl önce başlatıldığını [1886] ve yarısının inşaat edilmişken nasıl olduysa tatil edildiğini ve geçen seneye [1910] kadar öylece kaldığını ifade etmiştir. Akabinde 1910 senesinde mutasarrıf tarafından gerekli keşif yapılarak nezarete sunulduğundan bahsetmiş ve son tahlilde 1911 senesindeki durumundan

²⁴ Taha Niyazi Karaca, "Yozgat Eğitim Tarihine Katkı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 17, 2004/2, Kayseri 2004, s.142. s.139-150.

²⁵ 2 Kasım 1895 tarihli yazıma için bk. *BOA. MF. MKT*, nr. 311/14.

²⁶ Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişimi Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.64.

bahsederek, 210 bin kuru tahsisat ayrılması halinde ancak tamamlanabileceğini söylemiştir.²⁷

1- Medreseler

Osman Namık Bey, raporunun bu bölümünde önceki konuyu devam ettirmiş ve Yozgat'taki medreseler ve eğitim-öğretim faaliyetlerini incelemiştir. O'na göre Yozgat medreselerinin eğitim öğretim usulü, normal medrese tahsil usulünden oldukça uzaktır. Öğrencilerin çoğunluğu, askerlikten kaçmak için medreseye devam etmekte ilimindedir. Hâl böyle olunca tahsili noksan olarak yetişen hocalardan istifade mümkün olamamaktadır. Üstelik bu hocalar kendilerini "mürebbi-i millet" olarak görmekte halkı ise cahil bulmaktadırlar.

Osman Namık Bey, önceden çok bilgili insanların bu medreselerden yetiştiğini ama hâlihazırdakilerin halkı eğitecek durumda olmadıklarını bir kez daha tekrarlamaktadır. Toplumsal düzende eğitimin önemine dikkat çeken Osman Namık Bey, medreselerin bu durumunun neticesi olarak toplumsal ahlakın zedelenmiş olduğunu söylemekte ve Yozgat hapishanesinde yatan Müslüman mahkûmların çokluğunu buna delil olarak sunmaktadır.

m- Vâkfiye Gelirleri

Layihanın bu bölümünde vakfiye gelirlerine yer verilmiştir. Yozgat'ta yer alan vakıfların gelir durumu hakkında da bilgi veren tahrirat müdürü, buradaki vakıf gelirlerinin asıl amaçları için harcanmadığını ve gelirin büyük kısmının mütevellilerde kaldığını söylemektedir. Mütevellilerin bîd-ı heva olarak bir para aldıklarını ve bunun toplanması sırasında çok yolsuzlukların yapıldığını ileri sürmektedir. On bin kuru alacağı olan bir mütevellinin işini kolaylaştırmak için bunu bir sarrafa kırdırıldığını ve kalanını alıp işine gittiğini iddia etmektedir. Yapılan bu uygulamaların engellenmesi için çok uğraşmış ancak neticesiz kaldığını raporuna ekleyerek, konudan İstanbul'u haberdar etmiştir.

n- Yozgat Belediyesinin Durumu

Tahrirat müdürü Osman Namık Bey, raporunun bu bölümünü Yozgat belediyesine ayırır. Evvela Yozgat'ın demografik yapısı hakkında bilgi vererek konuya giriş yapar. Buna göre raporun kaleme alındığı 1895'te Yozgat'ın nüfusu, yarısı Müslüman diğer yarısının büyük kısmı Ermeni ve bir kısmı Rum ve az miktarda Katolik, Protestan olmak üzere toplam 19 bin kişidir. Belediyenin yıllık geliri 90 bin kuru civarındadır. Bu miktar, ancak belediyenin daire masrafı, tabip, eczacı, aşı ve tulumacı maaşlarıyla diğer ufak tefek giderlerine yetebilmektedir. Bu yüzden şehrin tanzim ve tezyini için bir şeyler yapmak şöyle dursun temizlik

²⁷ *Meclis-i Mebusan Tutanakları*, C:104, C:2, 9 Mayıs 1327 [22 Mayıs 1911], s.74.

ileri bile gereği gibi yapılamamaktadır. Hatta tasarrufa riayet edilecek diye 1895 senesinde belediye ebesinin maaşıyla bazı muhtaçlara verilen maaşlar bile kesilmiştir.

Belediyenin bu sıkıntılı durumunun giderilebilmesi ve mevcut gelirlerin doğru kullanımı için Osman Namık Bey bir çözüm önerisi getirmiş ve bunu başkente bildirmiştir. O'na göre, taşralardaki belediye daireleri, merkezdeki büyük dairelerden birine başlanmalı ve her yıl düzenlenip mahalli idare tarafından onaylanmakta olan bütçeler bu büyük dairelere takdim edilmelidir. Böyle olması halinde belediye gelirlerinin boşa yere harcanması yolları kapatılmış olacaktır.

Osman Namık Bey'in diğer öneri ve tekliflerinde olduğu gibi belediye ile ilgili olan kısmı da İstanbul'da ilgili birimlerce tartışılmıştır. Dönemin Dâhiliye Nazırı Rıfat Paşa, taşra belediyelerinin hesap defterlerinin düzenli olarak gönderilmediğinden bahsederek sorunun kaynağının belediyeler olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan belediye gelirlerinin oldukça karışık bir durumda bulunduğunu da belirterek köklü bir çözüm için "ura-yı Devlet'in devreye girmesi gerektiğini" ifade etmiştir.²⁸

o- Memurlar

Raporun son kısmında devlet memurları konusu incelenmiştir. Siyaset erbabının devlet memurlarını *mutavvi* ve *mutasanni* olarak iki kısma ayırdığını ifade etmiştir. Osman Namık Bey'e göre; mutavviler fitratları gereği devlet memurluğuna uygun kişilerdir ve işlerini samimi bir şekilde icra ederler. Mesleklerinde ilerleme ve gelişmeyi de ancak sadakatlerini ispattan ibaret olarak görürler.

İkinci gruptakiler ise her türlü memuriyeti, geçim kapısı olarak düşünerek bir yere girerler ve tüm mesailerini ahsî geleceklerini temin için harcarlar. Bundan dolayı her memurun gerçek durumu, amirleri tarafından dikkatle değerlendirilerek hak ettiği mertebeye ödülle layık görülmesi siyasetin bir gereği olarak görülür.

Bu genel değerlendirme sonrasında Osman Namık Bey, yaşadığı dönemdeki memurların büyük bir çoğunluğunun ikinci gruba mensup olduklarını belirtir. Hatta bu tür memurlardan pek çoğunun henüz yaş gelmemiş olduğu halde dolgunca maaşla emekli olup istirahat etmeyi düşündüklerini beyan eder. Ayrıca memurlardan cezalandırılmayı gerektirecek halleri sabit olanların, cezalandırılmasında ihmal gösterildiğini veyahut onlara mühlet verildiğini de ifadesine ekler.

²⁸ BOA, D, nr. 1344/ 8, v6, 17 Eylül 1311 [29 Eylül 1895] tarihli Dâhiliye Nazırı Halil Rıfat Paşa tarafından "ura-yı Devlete" gönderilen cevabi yazı.

Sonuç

II. Abdülhamit devri Yozgat sancağı tahrirat müdürü Osman Namık Bey tarafından kaleme alınan ve devletin payitahtında ilgili üst birimlere gönderilen layihada birçok tespit yapılmış ve görülen eksikliklerin ikmal istenmiştir.

Tarım ve hayvancılığın geleneksel yöntemlerle sürdürüldüğü ve bu nedenle arzu edilen verimin alınmadığı söylenmiştir ve bu iki alanda mutlaka reform yapılması gerektiği bildirilmiştir. Yozgat'ın hayvancılığın elverişli bir yörede olduğu idare edilerek özellikle at yetiştiriciliğinin desteklenmesi talep edilmiştir. Orman bakımından fakir olan bölgedeki mevcut ağaçlık alanların iyi korunamadığından bahsedilmiştir ve gelecekte yok olma tehlikesine vurgu yapılmıştır. Yörenin tek madencilik alanı olan ancak geliri giderini karşılayamadığından kapatılmak zorunda kalan Akdağ madeni kazasındaki gümüş madenlerinin yeniden faal hale getirilmesinin bölge ekonomisine büyük katkı sağlayacağı idare edilmiştir. Ticaret alanında gayrimüslim reyanın etkin olduğu tespit yapılmış ve Müslümanların da son birkaç senedir yeni yeni ticaretle uğraşmaya başladıkları bilgisi paylaşılmıştır. Diğer alanlarda olduğu gibi tapu işlemlerinde ve çiftçilerin sürekli temas halinde bulunduğu ziraat sandıklarında da reforma ihtiyaç duyulduğu merkeze bildirilmiştir. Vergilerin tahsil edilme zamanının çiftçilerin üretim faaliyetleriyle uyuşmadığı ve bu nedenle zarara uğradıkları haber verilerek bu hususta da ıslahat yapılması talep edilmiştir. Birkaç yoldan bağımsızlık eserinin bulunmadığına dikkat çekilmiş, eğitim kurumlarının yetersiz olduğu ve köylerde mektep açılmasının gerekliliği üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Memur sisteminde de sorunlar olduğu idare edilmiş ve görevini kötüye kullananların cezalandırılmasında ihmalkârlık yapıldığı söylenerek tedbir alınması istenmiştir.

Yozgat tahrirat müdürü Osman Namık Bey'in zaviyesinden yörede görülen aksaklıkları daha da artırmak mümkündür. Yapılan yazı malardan anlaşıldığına göre ikâyet konusu olan pek çok husus sadece Yozgat'a özgü sıkıntılar değildir. XIX. yüzyılın son döneminde ülkenin çok büyük bir bölümünde görülen aksaklıklar birbirinin aynısıdır. Nitekim vergi toplama dönemi ile ilgili olarak Maliye Nezareti tarafından verilen, nizamnamelere istinaden vergilerin toplandığına cevabı bulunmamaktadır. Yine Akdağ madeni'ndeki stavriler konusu, devletin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal durumdan ayrı değerlendirilecek durumda değildir.

Osmanlı sancak idaresini tanzim eden 1864 ve 1871 nizamnamelerinde tahrirat müdürlerine buldukları sancakla ilgili rapor yazma görevi verilmemesine rağmen, sorumlu bir bürokrat duyarlılığıyla hareket ettiği anlaşılan Osman Namık Bey istibdat Dönemi olmasına rağmen vilayetteki aksaklıkları rapor edebilme cesareti sergilemiştir. Bu yönüyle Osman Namık Bey, takdir edilecek bir

vazife icra etmi tir. Di er taraftan sıradan bir ta ra görevlisi olmasına ra men kaleme aldı ı layihasının istibdat devrinde dikkate alınması ve ilgili bütün nazırlıklar tarafından cevaplar verilmi olması da takdire ayandır.

Netice itibariyle Osman Namık Bey, sorumlu bir davranı örne i sergilemi ve vilayetin birçok sorununun payitahtta tartı ılmasını sa lamı tir.

KAYNAKÇA

1-Ar iv Belgeleri

Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi (BOA), Dâhiliye Mektûbî Kalemi (DH. MKT), nr. 1875/15, 1340/8.

BOA. râde Tekâüd Sandı ı (.TKS), nr. 20/26.

BOA. Dâhiliye Sicill-i Ahvâl dâresi Defterleri (DH.SA D.d.), nr.112/259.

BOA. Mâarif Mektûbî (MF.MKT), nr. 311/14.

BOA, ûrâ-yı Devlet (D), nr. 1344/ 8.

2-Sürelî Yayınlar

Ankara Vilâyeti Salnâmesi, 1313 (1895; on ikinci def a, s.231.

Resmi Gazete, sayı 9853, (8 Mart 1958).

Düstur, I. Tertip, I. Cilt, s.614, 635.

Ankara Vilayet Salnamesi 1311[1893-1894].

Meclis-i Mebusan Tutanakları, :104, C:2, 9 Mayıs 1327 [22 Mayıs 1911].

3-Kitap ve Makaleler

Bafralı, Yanko, *Yozgat Seyahatnamesi*, Matbaa-ı Ebuzziya, Kostantiniyye 1306.

Türkan, Ahmet, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'da Tanassur Olayları ve Akda madeni'ndeki Gizli Hıristiyan stavriler", *Türk- slam Medeniyeti Akademik Ara tırmalar Dergisi*, ed. Mehmet Aydın, sayı 10, Konya 2010, s.140-174.

Karaca, Taha Niyazi, "Yozgat E itim Tarihine Katkı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 17, 2004/2, Kayseri 2004, s.142. s.139-150.

-----, *Ermeni Sorununun Geli imi Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni li kileri*, TTK Yayınları, Ankara 2005.

Ocak, Ahmet Ya ar, "Bozok", *Diyanet slam Ansiklopedisi (D A)*, II, stanbul 1992, s. 321-322.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlü ü*, 3, MEB, stanbul 1983.

<http://tcdd.net/ankara-sivas-hizli-tren-projesi-yerky-yozgat-sivas-kesimi>, eri im tarihi 20.09.2014.

EKLER

Yozgat Tahrirat Müdürü Osman Namık Bey Tarafından Kaleme Alınan Layiha Metni

Mâ rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Ma'rûzât-ı kemterânem merâyâ-yı hakâyık-ı ahvâl-ı âlem bulunan kulûb-ı hikem-i mevhûba-ı evliyâ-ı umûra gayrısız oldu u bedîhi bulunmasına nazaran berâhine her mukâbil îrâd-ı kelâm kablından ve hatta haddimden hâric söz söylemek olma la berâber ecdâd-ı çâkerânemin per-verde oldukları ni'met-i adîmü'n-ni'met-i saltanat-ı seniyyenin asârı olarak irsen mâlik oldu um sadâkat ve ubûdiyyet-i hazret-i cihânbanî sâ'ikâsı eseri bulundu u cihetle hatâyâ-ı vâkı â-ı abîdânemin mazhar-ı afv-ı celîl-i efhamîleri olmak istirhâmıyla hayli vakitten beri müstahdem bulundu um bir mevki in ahvâl-ı umûmîyyesi hakkındaki vukûf ve istidlâ'ât-ı kemterânemin ba'zı mülâhazât-ı ahkarânemin ilâvesiyle atebe-i celîle-i âsafânelerine arzına ictisâr olunmu dur.

Zirâ'at: Yozgat Sancâ ı arâzisi ekseriyetle da lık ve mürtefi' oldu undan havası mu'tedil muhit-i mahaller varsa da çok mahallerinde mevsim-i itâ sürekli ve iddetli olma la bu havâlide pamuk, pirinç, ipek mahsûlâtı lâyıkiyla olamamasıyla bunlara ra bet yokdur. Cüz'î tütün zer edilirse de mahsûlü pek âdidir. Patates zirâ'ati hükümet-i mahalliyyenin te vîkiyle henüz tevessü' ve ta'ammüm eylemekdedir. Çavdar, susâm zer i görenek de il. Mısır, dârı, yulaf, burçak, kapluca, kendir, afyon killele zer olunur. Ketân ekilirse de tohumu satılır kendisi i lenmez. Hayli ba lar varsa da mahsûlâtından ihrâcât yokdur. Meyve ve bostanları ihtiyâcât-ı mahalliyyeye kâfi olamaz râddededir. Ma'mâfih arzın kuvve-i inbâtiyyesi derece-i sâniyyede olub mevrû'ât-ı mezkûrenin ekserîsinin ve husûsuyla hububât-ı hamsenin zer ine kabiliyetli ise de âdet olmadı ından bu dayla arpadan mâ'adâsı çendân-ı ra bet kazanamamı dır. Bunların hâsılâtı ise bereketli oldu u zaman bire on nisbetinde oluyor. Ve ihrâcât-ı mahalliyye hemân bunlara münhasırdır. Fakad bu dayla arpada asâr-ı feyz u bereket olmayacak olursa ahâlinin müzâyakaya dûçâr olması mukarrardır. Zirâ di er bir cihet-i istifâde mefkûd. Binâberîn zirâ'atı yalnız bunlara münhasır bırakmayı tenevvü'î esbâbına te ebbüs, ehemmi-i umûrdan ise de evvelâ usûl-i zirâ'at u felâhat ıslâha muhtâcdır.

Hayvânât: Mer â ve yaylaların vüs atı hayvânât-ı mevcûdenin birkaç mislini idâreye kâfi olub imdiki mevcûdu hayli mikdâra bâli olur. Ve tiftik ve yapa ı ve deriden olan ihrâcât-ı mahalliyye epeyce mühimdir. Ancak beslemek ve ço altmak ciheti ıslâha muhtâc oldu u misüllü imendüferin fikdânı, teksîre mâni bulunmaktadır. Çünkü ihrâcâtında mü kilât var. Bir de bu havâlide epeyce deve dahi bulunur. Hele halkın evâilde Osmanlılı a olan meyilleri güzel atların

yeti tirilmesine sebep olurmu . imdi ol mertebede de il ise de yine zararsız atlar ve kısraklar bulunabilir. Hattâ geçen iki sene zarfında süvârî-i asâkir-i âhânesi için me'mûru ma rifetiyle matlûba muvâfık sûretde bu havâlîden iki yüzü mütecâviz at mübâyâ edilmî ve u cihetle bir menfa at-ı mahalliyye hâsıl olmu idü üne nazaran cins-i feres ıslâh ve teksîr edilse bu yüzden menfa at-ı külliyye husûlü tab idir.

Ormanlar: Bo azlıyan ve Akda madeni kazalarında kısm-ı a zamı çam nev inden olarak hayli ormanlar olub, ihtiyâcât-ı mahalliyyeden fazla olarak Kayseri ve Kır ehri sancaklarına epeyce kerâste ihrâcâtı olur. Lakin emr-i muhâfazaları el-ân matlûb-ı âli derecesinde olamadı ı gibi yeniden orman yeti tirmek ciheti ihmâl edilmekte olma la, mürûr-ı zaman ile ne hâl kesb edece i cây-ı mülâhazadır. Zîrâ ziyâde müsinn kimselerin rivâyetine göre Yozgad kasabasının etrâfı ormanlık imi el-yevm ise bundan numûne olarak kasabanın cihet-i cenûbîsinde bir mikdâr çamlık bâkî kalmı dır. Bu dahi belediye tarafından on seneden beri muhâfazası hakkında edilen himmet semeresidir.

Ma'deniyyât: Bu havâlîde dahi mütevâri-i hicâb-ı etrâbdır. Yalnız Akda madeni kazası'nın merkezi bulunan Maden kasabasına be sâ'at kadar ba'd mesâfede bir gümü ma'deni olub evâilde cânib-i hükümetden i letiliyorken, îrâdı masrafına tekâbül etmemekle takrîben on be seneden beri mu'attal bulunmaktadır. Ve vesâ'it-i nakliyyenin fıkdanı ve odun yakılacak olsa edilecek masrafın kesreti, iltizâmına dahi talib bulunmamasına sebebdır. Bir de odun sarf edilmî olsa, civârındaki ormanların müddet-i kalîle zarfında imhâ olaca ı der-kârdır. Fakat ma'den-i mezkûrun hengâm-ı ta'tilinde kâlhâne yanında müterâkim kalan curufu altı yüz lira kadar bir mebla la i tirâya talib var iken satılmaması ve imdi ise buna talib bulunmamakla u yüzden ızrâr-ı hazine vukû'una meydân verilmesi garîb görünüyor. Zirâ mezkûr curufda kur un, demir ve sengle cüz'î mikdâr sîm dahi mevcûd olmakla be-tekrâr kâl ve izâbe ile hasılâtından me'mûl olan istifâdeye mebnî, ol-vakit talib var imi imdi ise kâlhâne harâb olub el-ân vâridât olmadı ından kimse alamaz. Ve bir taraftan dahi kireçle imtizâcı oldu una mebnî ta yerine isti'mâl edilmek üzere her rast gelenler tarafından sirkat yolunda ahz edilmektedir.

Sanâyi': Bu bâbda âyân-ı arz bir cihet olmayıb yalnız ihtiyâcât-ı mahalliyye nisbetinde demircilik, kalaycılık, bakırcılık, do ramacılık, kunduracılık, frenk terzili i ve hatta kuyumculuk her mahallde oldu u misillü cemâ ât-ı gayr-i müslime yedinde olub kaba terzilik, biçicilik, ta cılık, kiremitcilik, dülgerlik gibi san at erbâbı miyânında müslim dahi bulunmaktadır.

Ticâret: Evâilde kâmilen gayr-i müslim ahâliye mahsûs iken on seneden beri u mesle e sülûk eden slâmlar dahi görülmektedir. Ma mâfîh slâmın ticâreti

ihracât üzerinedir. hrâcât-ı mahalliyye ise mârrü'l- arz birinci mertebede hinta ve â ir, sâniyen tiftik, yapa ı, deri, sâlisen de sı ır, koyun, afyon, cehri, kitre-i mahmûze, bal gibi müteferrikden ibâretdir. Mahrec ise Samsun'dur. Zirâ Samsun iskelesi öteden beri idhâlâtın medhali oldu undan mahrec olmakda, Ankara buna rekâbet edememekte. Ve u cihetle imendüferden bu sancâkca henüz istifâde-i tâmma hâsıl olamamaktadır. Ve ileride imendüferin Sivas'a kadar in âsında Kayseri, Kır ehri livâları kadar da buraca istifâde yine me'mûl olmayıb, demir yolundan bu sanca ın asıl istifâdesi Yozgad'dan Çorum tarîkıyle Samsun'a bir u be gü âdıyla hâsıl olaca ı erbâb-ı vukûfdan mervîdir. Ahvâl-ı hâzıra, umûr-ı ticâriyyeye nazaran câ-yı dikkat mahrec bahsinde olmayıb hinta ile â ire râyic bulmak cihetindedir. Çünkü sâlifü'l-arz ihrâcâtın sı ır, koyun, baldan ma adasını Avrupa çeker. Lakin sevâbıdaki gibi imdileri dolgun fiyatla çekmiyor. Bu day arpa ise memâlik-i ecnebiyyenin idhâlâtına kar ı revâc bulamuyor. Hattâ bu bâbda bütün Anadolu vilâyât-ı âhânesi hem-hâl gibidir. Ne hâcet Anadolu sevâhiline ecnebi refîki geliyor. Binâen aleyh buranın zahiresine dahi revâcgâh olacak yalnız Dersââdet kalıyor demekdir. Bu takdîrce buranın hinta ve a iri Dersââdetce mazhar-ı ra bet olmazsa mahsûlâtıdaki asâr-ı feyz u bereketden me'mûl bulunan istifâdenin mahdûdiyeti emr-i bârizdir. te lehü'l-hamd bu sene bu havâlide feyz u bereket olmadı ından livânın a ârı yüksek fiy'âtlarla ihâle olunmakta ise de âtîde râyic dü kün olursa ve zahire mültezimîn ve tüccâr yedinde kalırsa neticesi ne olur. Hâlbuki elindeki zahireyi saklayacak ehl-i servet mültezimlerin burada vücûdu enderdir. Pek ço u vakit hulûlunda taksitini i tâ için elindeki zahireyi satma a mecbûr bir hâldedir. Ahvâl-ı ma rûza ile berâber bir nokta daha var ki, devâir-i resmîye ile Avrupa emti asından olan idhâlât mukâbili tüccâr tarafından giden akçeye mukâbil, dâhil-i livâya giren akçenin müvâzenesinde görülecek nisbet âtîyi teemmüle bâdîdir.

Gelelim Ahvâl-ı Mülkiyeye: Arz u beyândan müsta nî oldu u vechle mesâlih-i mülkiyyenin mahallerinden biri de umûmun hukuk-ı tasarrufiyesinin te'mîni kazîyesi olub bu da tapu mu âmelâtının intizâmına vâbeste olma la hâlbuki bu sanca ın tapu mu âmelâtı ifrâtlâ mü evve bir hâldedir. Ve bu adem-i intizâm ve inzibât vergi mu amelâtını müte ettittir ve bu da tahsilâtı sektedâr ederek su'î isti mâlât vukû una sebep olmakda ve bir taraftan dahi u be sandıklarından ahâli-i zürrâ nın istifâdesini men eylemektedir. Binâ'en alâ-zalik tapu ketebesinin maa ile tavzîfi ile mu âmelâtının ıslâhı ve kadaastro usulünün tamâmen icrâsı lüzûmunu hissettiriyor. Misâl olarak arz ederim ki bir ahsın vefâtında bi'l- arz yirmi bin kuru kıymet-i muhammeneli emlâk ve arâzi veresesine kalıyor. Hâlbuki arâzi ve emlâk-ı mezkûre el-yevm nihâyet be bin guru kıymetinde bulunuyor. Fakat ne çâre ki intikâl harcı kıymet-i muhammeden verilece i cihetle veresinin harcı verme e adem-i kudretlerinden nâ i intikâl mu âmelesi pesmânde olub kalır vergileri ise mutasarrıf-ı ûlâ nâmına yürütülür gider. Vaktâki vergileri taleb

olundukda sâhibleri bulunmaz çünkü vergisi aranılan tarlaya meselâ Mehmed nâmındaki o lu sahib çıkıp, birâderi Ahmed'in oldu unu beyân eder ve Ahmed dahi Mehmed'in o tarlaya zirâ at etmekte oldu unu söyler ve yâhûd diyâr-ı âharda bulunur. Hatta de il böyle bir elden bir ele geçmesi belki intikâl veya ferâ tarîkiyle birkaç kimseye geçmi oldu u hâlde masrafı esbâkı nâmına mukayyed arâzi çok bulunur. te bu kabilden bir köylü, istikrâz için u be sandı ina mürâca atında u be me'mûru terhîn edece i tarlaların tapusunu ister, hâlbuki köylünün yedinde de il tapu muvakkat ilm u haber dahi yok ki ne ile u beyi te'mîn etsin. Bir cihet daha var ki mürâca at eden köylüde tapu bulunsun fakat terhîn edece i tarlanın kıymet-i muhammenesi be bin guru ise kıymet-i hakikisinin de bin guru oldu u u bece ma lûm oldu undan usûl-ı vechle köylüye ancak dört yüz guru ikrâz edilebilir. Ve bundan dahi pul parası ve sâ'ire çıkdıktan ve bî-çâre köylü u parayı istikrâza muvaffak oluncaya de in hancıya kahveciye edinmi oldu u borcunu te'diye eyledikten sonra yedinde ancak üç yüz guru para kalır. Hâlbuki köylünün muhtâc oldu u bir çift ko u öküzü idi ki, üç yüz guru la alınması mümkün de il. Böyle olunca köylü ol parayı da ba ka ihtiyâcına sarf eder. Ve muahharen va desi hulûlunda te'diye-i deyn etme e dahi iktidârı olmadı ndan nihâyetü'l-emr icrâ ma rifetiyle tarlası satılarak köylü evvelce bir çift öküzü muhtâc bulunurken tarlasından dahi mahrûm kalır. Ve'l-hâsıl gerek tapu ve gerek vergi mu âmelâtının garâbet-i ahvâline inzimâm eden u be sandıkları mu âmelâtının tas ibâtu zürrâ -ı ahâliyi mürâbahacılar muhtâc bırakmaktadır.

Nüfus Mu'amelâtı: Ba'zı kurâda müterâkim bulunan nüfus cezâ-yı nakdîleri mümteniü'l-husûl hâline gelib u keyfiyet e'imme ve muhtârân-ı kurânın müddet-i nizâmisi zarfında vukû ât ilm u haberi vermemelerine sebep oluyor. Çünkü ihbâr-ı vukû ât zımında hükümete geldi i hâlde kendisinden eski cezâ-yı nakdîlerin istenilece ini bildi inden tuza a dü memek fikriyle hükümete gelmez ve köylünün hatrı için ilm u haber de vermez. Ve u cezâ-yı nakdîler hakkında istîzân-ı mu âmele edildi ise de emr-i cevâbîsi henüz eref-vürûd etmedi. Ve nüfus vukû âtının vaktiyle adem-i ihbârı kaziyesinin mu âmelât-ı askeriyeye dahi dokunması â ikârdır.

Bu sancâkda bir mes'ele daha vardır ki, o dahi istâvriler mes'elesidir. öyle ki mârru'z-zıkr Akda madeni kazasında iki yüz hâneyi mütecâviz bir tâife mevcûddur ki bunlara istâvriler itlâk olunur. Bunların hulâsa- ı efkârları ise (gümü ma deni i lerken ma dencilik san atıyla âbâ u ecdâdımız Gümü hane Sanca ından buraya hicret etmi ve ol-vakt icâb-ı zaman tab'ân birer Müslümân ismini isti âre ederek kendilerini efkâr-ı âmmeye Müslüman göstermi ler ve tevellüdâtlarını dahi esâmi-i slâmiye ile tesmiye kılma lar. Belki bu hâl ca lî olub yohsa bizler anlardan gördü ümüz vechle Hıristiyan o lu Hıristiyanız ve vatan-ı aslîmizdeki hem ehrilerimiz el-ân umûmân Hıristiyan'dır. Kilisâlarımızda vaftis ismimiz

mukayyedir. Mazhar oldu umuz adâlet-i senîyyeye istinâden âyîn-i medhiyemizi alenen icrâya on be seneden beri ba ladık ve el-yevm kemâl-i serbestiyle icrâ eylemekdeyiz. Ve metropolid vekilimiz vardır bunun için bizi Rum cemâ atı sırasında tescîl edin ve mevlüdâtımıza dahi o yolda mu âmele olunsun). Vâdiyesinde olub ve sözlerinde musırr bulunub nüfus vukû âtını aslâ vermemekte olduklarından bunca nüfusları nice zamandan beri hâl-i mektûmiyette kalmıdır. Ve gerçi eskiden slâm ismiyle mukayyed olanları mu âmele-i askeriyye görmekdeler ise de mürûr-ı zamanla bunlar kalmayınca çocuklarına bilmem ki ne mu âmele olunur. Zirâ ki mukayyed de illerdir. Ve kendilerinin mürâca atları üzerine bu bâbda muhâbere cereyân etmi ise de eref-vârid olan evâmîr-i aliyyenin biri bunlara nasihatini adem-i te'sîri anla ılmı olmakla ol-vechle icrâ-yı icâbı zemîninde ve di eri bunlar askerlikden rehâ bulmak fikrinde olmalarından da vâlarının istimâ olunmamasıyla, umûmun slâm defterine tescîli yolunda oldu undan ve onlar ise ke'l-evvel ısrâr üzere olmalarıyla berâber haklarında cebr u iddet isti mâli sarâhaten emr buyrulmadı ndan alâ-hâlihi tezebzübde bulunmaktadırlar . Belki nüfûs mu âmelâtınca yolsuz oldu u gibi âlem-i islâmîyete kar ı münâsebetsiz bir keyfiyettir.

Tahsîlât: Vergi tahsîlâtının ahvâli arz olundu. Bedel-i a âr ise efrâd-ı ahâliye aid de il yalnız resm-i a nâm kaldı. Bu sancâkda a nâmın kırılmasına nisan evâhîrinde bed' olunur. Zirâ bundan evvel olursa hayvânât so ukdan telef olur. Hâlbuki nizâm-ı vechle Mart ibtidâsında ta dâda mübâ eretle ta dâd ve teftî mu âmeleleri nihâyet yirmi yirmi be günde hitâm bularak bedelâtın tahsîline ürû ediliyorki ol esnâda ahâlîde para bulunmaz belki ahâlî tiftik ve yapa ı satıp da borcunu edâ etme e mecbûr. Ol-hâlde ahâlî tazyîki görünce tiftik ve yapa ı daha a nâmın üzerinde iken tüccâra dîn bahâ ile satıp borcundan kurtulma a bakar. te bu cihetle bunlardan sâde tüccâr istifâde edib ehl-i kurâ mahrûm kalır. A âra gelince e er mültezim zâlim ve gaddar de ilse hakkını tamamen alır ve anı müte âkiben vergiden olan borcunu istîfâ zımında tahsîldâr yeti ir o dahi bir mikdârını sattırır ve anı müte'akiben esnâfdan alacaklılar köylünün ba ina biterler onlar da istîfâ-yı hukûk ederler. Hele mevsim-i kı da akçe veyâhûd zahire veren murâbahacılar ise köylüye bir ey kalmamasını kâsd edencesine üzerine hücum gösterirler köylü ise tohumlu uyla bir senelik yiyece ini çıkarabilirse karun kesilir. te ahvâl-ı ma rûza neticesi olmak üzere yiyece i tükendi inden bu sene üç ay mevsim-i baharı tamamen da ların otuyla ta ayyü ederek imrâr eden pek çok ehl-i kurâ hem görüldü ve hem i idildi.

Umûr-ı nâfi a: Ba zı nevâkısıyla ve husûsuyla livâ mühendisi olmama la berâber sanca ın hâvî oldu u yollar zararsızdır. Daha ziyâde mükemmeliyeti masrafa tevakkuf eder ve sâ'ir gûna asâr-ı nâfi a görülemez.

Ma ârif-i umûmîye: Ma mûr ve muntazam ve hüsn-i idâresi me'men bir ibtidâ'î mektebi henüz bulunmayan Yozgad kasabasında bundan on sene evvel terbi'î bin zirâ dan ziyâde kârgir olarak bir mekteb-i mülkîyye-i i dâdîyesi in âsına ba lanılıb mısf râddesini bulur bulmaz ta dil edilmi . Hâlbuki buna yüz yetmi bin guru kadar sarf edildi i hâlde in ââtının ikmâl ve levâzımâtının tedârikiçün iki yüz bin guru daha masraf olur. Ma a hazâ edilen masrafla orak ve harman makineleri celb edilüb de nevâhiye tevzi edilmi olsaydı daha enfa olmaz mıydı? Ve yâhûd ol akçe ile esâs-ı tahsîl olan tahsîl-i ibtidâ'îye hizmet olmak üzere kasaba ve kurâ mekâtib-i ibtidâ'îyeleri tanzîm ve teksîr edilse ne olurdu? Bu gün Yozgad'da bulunan ve usûl-i cedfide üzere derûnunda tadrîs edilen dört bâb mekteb- i ibtidâ'î mu allimlerinin ma a ları ber-suret-i muntazamada te'mîn edilmemi dir. Kurâ ise mekâtibe e edd-i ihtiyâc ile muhtâc çünkü zullâm-ı cehl u nâdânî bir derece ehl-i kurâyı istîlâ etmi dir ki tafsîli muceb-i kelâl olur.

Medâris: Usûl-ı tahsilleri, medrese usûl-ı tahsîlinden pek noksân ve talebenin efkârı ise mücerred askerlikden kurtulma a çâre-cû olmadan ibâretidir. Husûsuyla kur a imtihânının mu âfiyeti sûhte zî ve kıyâfesinde bir takım haylazların teksîrini bâ is bulunmaktadır. Bunda hâsıl câ-yı tefekkür böyle tahsîli noksan olarak yeti en hâcelerden istifâde bahsidir ki güyâ bunlar mürebbi-i millet oldukları halde halkı ta assubbâr da mübtelâ kılmak ve güyâ cehilleri kendilerine elvermezmi gibi bir de bununla berâber halkı batâ'et ve atâlete dü ürmek için muta assıb etmek neye müfîd olacak. Fî'l-vâkî' evâ'ilde burada dahi nice efâzil ümmet var imi ve hep bu medârisden yeti mi lakin imdi emr ber-aks. imdi yeti en hâceler miyânında halkı ahvâl-ı âlemden mu amelât-ı umûmîyyeden kavâ id-i ma'î etden, umûm ile hüsn-i mu a eretden agâh edecek ve îcâb-ı zamâna göre terbiye kılacak kimse görülemiyor. te bu cihetle ahlâka fesâd târî oluyor buna delil ise Yozgad habishânesinde iki yüz mahbûs var ise ancak on be i gayrimüslim ve ma adâsının Müslim bulunmasıdır. Hattâ u ahlâk bozuklu unun bir seyyiesi daha görülmektedir ki ahâli-i kurâ ba zı münâsebetsiz me'mûrlardan zarar görebilirse de bu makûleden ahâlinin gördükleri zarar kurâ, muhtâr ve kahyâlarından görülmekte oldukları mazarrâta bi'n-nisbe yüzde be râddesinde kalır. Çünkü ta dîlât için vergi kâtibleriyle muhamminler dola ırlar iken bunların vergilerinden tenzîlât ve fukarâya zammîyât vukû una dâ'imâ bunlar sebebdir. Bir de bunlar köylerinde güyâ hanedânlık ederler hâlbuki köy nâmına bir masraf defteri tutub bir senede bu yolda ne kadar masraf vukû bulmu ise umûm köylüye tevzi eyleyib ettikleri masraf fukarâdan çıkmı olur. Ve kalle alâ-hâza'l-bevâkî. Gerçi bu yolsuzlukların men'î tahtında hükümet-i mahalliyyece nice tedâbir olundu ve emirler ne redildi lakin ne fâ'ide ki bu heriflerde ne insâf var ne merhamet ahâli-i ahâli-i fukârâ ise bunlardan korkdukları kadar mutasarrıf-ı livâdan havf etmezler ve bu bâbda hakları da var zîrâ heriflerde ahlâk yok behâim sıfat

ki ilerdir. te bunların sebab-i aslîsi ise cehl ile fesâd-ı ahlâk oldu u inkâr edilemez.

Vâridât-ı vakfiye: Me rûtnlehlere sarf olunmayıp kısm-ı a'zamı mütevellilerin me'keli olmaktadır. Ve mütevelliler bâd-ı hevâ olarak bir para almakda olduklarından sûret-i ahzı bâbında yolsuz mu'âmeleler dâimü'l-vukû dur. Meselâ bir müteveli on bin guru alacaksa i inin teshîli zımnında bir sarrafa kırdırıp ve üst tarafını alıb i ine gider. Sonra sarraf da tamamen sandıktan parayı ahz eyler. Bunun da men i için çok müzâkereler olduysa da neticesiz kaldı.

Husûsât-ı belediye: Yozgad kasabası, nısfı slâm ve nısf-ı di eri kısm-ı a zâmı Ermeni ve bir haylisi Rum ve birer cüz -i mikdârları da Katolik, Protestan olmak üzere Hıristiyan olarak on dokuz bin nüfusu âmildir. Ve vâridât-ı belediyesi senevî doksan bin guru râddelerindedir. Hâlbuki idâre-i dâire-i belediye masrafiyla tabîb, eczâcî, a cısı, tulumbacı mâa larıyla sâ'ir âle'l-'âde ve fevkâ'l-'âde masraflara ancak vâridât-ı mezkûre tekâbül edebilib tanzimât ve tezyînât-ı belde öyle dursun lâyıkiyle tadhirât masrafına bile akçe kalmıyor. Hatta tasarrufu ri âyeten bu sene kâbile maa ıyla bazı muhtâcîn ma'a ları kat edilmi dir. Ma'mâfih ta ralar devâ'ir-i belediyesinin devâ'ir-i 'âliyye-i merkeziyyeden birine irtibâtı olub da her sene tanzîm edilip hükümet-i mahalliye tarafından tasdîk kılınmakta bulunan bütçeleri ol makâma takdîm edilecek olursa vâridât-ı belediyenin isrâfât kar ılı ı olmakdan sıyâneti esbâb-ı tedârik edilmi olur.

Me'mûrîn: Muhât-ı 'ilm-i 'âlem-ârâ-yı hidîvîleri buyuruldu u vechle erbâb-ı siyâset umûm me'mûrîn-i devleti ikiye taksîm edib, bir kısmına mutâvi ve bir kısmına dahi mutasanni demi ler ki, birinciden olanlar tab an ve fitraten devlet me'mûrîyetine olan isti'dâdıyla berâber görmü oldu u terbiye muktezâsı olmak üzere meslekde tav u nızâ-yı hakîki ve samimî ile hüsn-i hizmet ibrâzına sâ î olur. Ve terakkî ve te'âliyi ancâk isbât-ı sadâkatden ibâret addeder. Ve istikbâl-i zâtîyyelerini bu u urda fedâ kılarlar. kinciden bulunanlar ise her türlü me'mûrîyet-i hükümeti, medâr-ı ma'iet telakkîsiyle bir me'mûrîyete sülûk ederek mesâ'î-i vâkı'âlarını te'mîn-i istikbâl-ı zâtîyyelerine hasr ederler. Binâ-berfn her me'mûrun hakikat-ı hâli, âmiri tarafından nazar-ı dikkate alınarak müstehak oldu u mertebede mazhar-ı taltîf olmak hikmet-i siyâsiyyedendir. Me'mûrînden ise fî zamâninâ mutasanni'ler mutavvi'lerden ziyâde görülüyor. Hattâ ihtiyâr olmaksızın dolgunca ma'a la tekâ'üd olarak istirahat fikrinde olanlar ve bu vechle derece-i hamîyyetini izhâr edenler çok bulunuyor ki bunlar hep ikinci zümredendirler. Bir de mesâvi'-i ahvâlî sübût bulanların mücâzâtlarında ihmâl ve yâhûd imhâl nadirâtta de ildir.

Hülâsa-ı kelâm, terfih-i ibâd, i'mâr-ı bilâd hususu hayriyyet nusûsuna ma'tûf buyrulan efkâr-ı kudsiyyet-âsâr, hazret-i hilâfetpenâhîye helâl-ı muvâsalât-ı umûr bulunan ârâ-yı sâ'ibe-i hükümperverî ve âmâl-i hayr i timâl-i me'âlî kemterî-

YUNUS ÖZGER

i dâver-i efhamîlerinin iltihâkı sa'âdet-i müstakbeleyi te'mîn-i bi-hakkın kâfi olma la ed'îye-i mefrûka-ı cenâb-ı ehin âhîye terdfen temâdî-i eyyâm-ı ömr ve iclâl u tevâfûr-i muvaffakıyyât-ı âli'l-'âl vekâletpenâhîleri du â-yı vâcibü'l-edâsının tekrârıyla kasr-ı güftâra mübâderet kılınmı olma la ol-bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 17 Temmuz sene [1]311

Yozgad Tahrîrât Müdîri

bende

[mühür]

[Osman Nâmık]